

Участь чернігівських семінаристів у громадсько-політичному житті наприкінці XIX – на початку XX ст.

Замкнений інтелектуальний простір духовних навчальних закладів було розгерметизовано внаслідок реформ 60–70-х рр. XIX ст. Саме відтоді їхні вихованці поступово перетворювались у реальну силу визвольного руху. У духовних семінаріях почали виникати «беспорядки», пов'язані як з матеріально-побутовими й правовими питаннями, так і з проникненням у семінарську спільноту революційних ідей О. Герцена, М. Бакуніна, П. Лаврова. Семінаристи чимдуж далі активніше брали участь у поширенні забороненої літератури, створювали нелегальні гуртки, видавали рукописні журнали протиурядового змісту [1, с. 121].

Не становила винятку в цьому відношенні й Чернігівська духовна семінарія. Збереглися відомості про те, що в її стінах видавалися нелегальні рукописні журнали «Всходы» та «Громада», поширювались прокламації народницьких організацій [2, арк. 5].

Навесні 1874 р. до Чернігова приїхав студент Київського університету Г. Божко-Божинський, який відновив знайомство з гімназисткою О. Харченко, зблизився з семінаристом Є. Імшенецьким і створив таємний гурток. До його складу увійшли, зокрема, семінаристи Є. Імшенецький, Г. Імшенецький, А. Карлович, Ю. Ляхницький та інші представники учнівської молоді міста [2, арк. 6]. У травні 1874 р. до Чернігова приїхав Л. Левенталь і разом з Г. Божко-Божинським почав проводити бесіди з семінарстами, пропагуючи книгу М. Бакуніна «Государственность и анархия» [3, с. 69].

Восени серед вихованців V класу було створено гурток, який почав нелегально видавати рукописний журнал «Друг семинариста». «Программа его

такова: первое – вместо передовых статей помещать переводы заданные или которые могут быть заданы на урок из латинского, греческого, французского языков для руководства та облегчения учеников низших классов. Второе – помещались ответы на вопросы, предлагаемые учениками низших классов. Третье – помещались рассказы в юмористическом духе про учителей и вообще про семинаристов, понятно, не называя имен, но охарактеризованных так ясно, что каждый мог догадаться о ком идет речь», – згадував М. Полонський [4, с. 78]. Про це дізнався інспектор семінарії Ф. Дмитревський, який звернувся до вихованців і зазначив, що «остроты над преподавателями недопустимы, но в случае открытия виновника их кара для него самое большое – карцер, а помещенная революционная песня повела бы к самому строгому расследованию – и не одному бы человеку пришлось бы самое меньшее распрощаться с семинарией, а то, быть может, отведать места не столь, а то и столь отдаленные в Сибири» [4, с. 84].

У 1883–1884 рр. в Чернігівській духовній семінарії виник новий гурток, провідну роль в якому відігравав Ф. Свідерський [5, с. 17]. Ревізор Синоду С. Миропольський з цього приводу зазначив, що «зло пропаганды проникло в семинарию и занесено из Киева Ф. Свидерским» [6, с. 52]. У 1881 р. юнак, після закінчення чотирьох класів Чернігівської духовної семінарії, вступив до Київського університету. Невдовзі, навесні 1882 р., Ф. Свідерський був притягнутий до відповідальності по звинуваченню у приналежності до революційного гуртка. Зважаючи на молодість, Ф. Свідерського звільнили з-під арешту, але він потрапив під особливий нагляд поліції. У жовтні 1882 р. він подав прохання до Правління Чернігівської семінарії про зарахування його до V класу. Керівництво Чернігівської духовної семінарії відмовило, посилаючись на Статут духовних семінарій, оскільки Ф. Свідерському вже виповнилося 20 років. Однак унаслідок клопотання його батька до Синоду, Ф. Свідерського таки було зараховано до V класу [7, арк. 183].

Про діяльність Ф. Свідерського у Києві чернігівська поліція була проінформована, відтак у грудні 1883 р. за місцем його проживання було

проведено обшук і виявлено кілька номерів газети «Народная Воля» і підписний лист «Народной Воли» для збирання пожертв. Свою приналежність до будь-якого гуртка Ф. Свідерський заперечував, літературу буцім-то отримав від незнайомця під час відпочинку на березі Десни. Тим не менш, у січні 1884 р. його було заарештовано по звинуваченню в організації таємного гуртка. Під нагляд поліції потрапили й інші вихованці семінарії – І. Нагорський, В. Кристалловський, Г. Смільницький, І. Юницький, І. Гладкий, яких у лютому 1884 р. було виключено з семінарії [7, арк. 239].

Після проведення розслідування Ф. Свідерського було вислано до Західного Сибіру під нагляд поліції на три роки, а В. Кристалловський, Г. Смільницький, І. Юницький та І. Гладкий потрапили під нагляд поліції терміном на один рік за місцем проживання [7, арк. 46].

Серед учасників цього осередку були й семінаристи, які переймалися проблемами розвитку української мови та культури. Так, член гуртка В. Андрієвський організував читання творів Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, О. Стороженка та інших письменників. З цього приводу на допиті він заявив: «Кохаючись в українській мові і українській поезії, я здавна (ще з другого класу семінарії) читав книги, іноді вголос. Володіючи цією мовою і вмюючи декламувати вірші, я гуртував навколо себе багато слухачів» [5, с. 253]. Вихованець семінарії Ф. Яновський підтвердив, що вихованці старших класів проводили таємні зібрання на околиці міста, на яких читали твори Т. Шевченка і М. Вовчка [7, арк. 35].

У середині 1885 р. у Чернігові поступово сформувався новий гурток, до якого увійшли вихованці й випускники семінарії П. Герасименко, М. Баптиданов, В. Лашнюков, О. Фіалковський, Є. Фіалковський, К. Тхоревський, М. Кушнеревський, Г. Іваницький, І. Смільницький, Л. Смільницький та учні фельдшерської школи Н. Семенов й І. Ребенок [8, арк. 9 зв.].

«Семинарскому начальству еще с сентября месяца стало известно о том, что в среде учащихся ныне в семинарии и вышедших из нее до окончания

курса, но проживаючих в г. Чернигове, начал организовываться какой-то тайный кружок», – зазначив історик Б. Титлинов [6, с. 51]. Інспектор семінарії Ф. Дмитревський помітив, що деякі семінаристи підтримують стосунки з відрахованими з семінарії у 1884 р. вихованцями. У жовтні 1886 р. у М. Баптиданова було знайдено книгу «Громада», брошуру «Свічка», у П. Герасименка – реферат з витягами з твору М. Костомарова «Две народности», а у В. Лашнюкова – список заборонених книг [8, арк. 7]. На цій підставі Чернігівське губернське жандармське управління провело слідство по звинуваченню вихованців семінарії в організації таємного гуртка. М. Баптиданов та П. Герасименко були взяті під варту. Своєї приналежності до таємного гуртка вони не визнали. М. Баптиданов заявив, що книга «Громада» була підкинута йому ще у 1884 р., коли в семінарії були заворушення. Семінаристи на допитах стверджували, що про наявність таємного гуртка нічого не знали і забороненої літератури не бачили [8, арк. 125].

Тим не менше, у ході розслідування з'ясувалося, що гурток таки існував і спочатку провідну роль у ньому відіграв Є. Фіалковський. Проте згодом його вплив зменшився, оскільки, як відзначив П. Герасименко, він не поділяв українофільських ідей. Спочатку члени гуртка регулярно збиралися для читання російських і українських письменників, яких не було в семінарській бібліотеці. За словами М. Баптиданова, на сходках інколи виникали безпредметні дискусії. У зв'язку з цим П. Герасименко звернувся за допомогою до В. Андрієвського, який раніше був членом гуртка Ф. Свідерського і ще в 1884 р. закінчив Чернігівську духовну семінарію. В листі до останнього П. Герасименко писав: «Справа наша в незадовільному стані, бо, хоч ми і захоплені нею, але добре і ясно не розуміємо її, бо не були достатньо підготовленими, щоб й іншим розумно, переконливо довести її істинність, необхідність існування» [5, с. 256]. П. Герасименко відмовився від пропозиції В. Андрієвського очолити гурток, бо вважав себе недостатньо теоретично підготовленим, і запропонував доручити керівництво осередком

М. Баптиданову, який багато читав і був відданий українській справі [8, арк. 123 зв.].

З часом у гуртку виникли розбіжності. Є. Фіалковський і надалі вважав українофільство «вузьким й однобоким» і стверджував, що тільки «культурної цілі» недостатньо. Відтак П. Герасименко, М. Баптиданова та В. Лашнюков вирішили створити новий гурток, члени якого дотримувалися б ідеї національного відродження. Проте згодом, порозумівшись з Є. Фіалковським, вирішили організувати окремі читання «в духе чисто національно-соціальному» [8, арк. 179 зв.].

На допитах П. Герасименко визнав, що був членом українофільського гуртка як «любитель малорусского и больше ничего» [8, арк. 187]. Щодо соціально-політичних поглядів членів гуртка інформації бракує. П. Герасименко категорично заперечував наявність у нього будь-яких соціалістичних переконань. З вилучених у П. Герасименка листів з'ясувалося, що члени гуртка збиралися двічі на тиждень на квартирі Є. Фіалковського. На зібраннях були присутніми від 8 до 20 осіб. Служниця у будинку, в якому знімав кімнату Є. Фіалковський, засвідчила, що до нього по суботах приходили гості, в основному семінаристи, пили чай, читали вголос за зачиненими дверима [8, арк. 169].

Зрештою М. Баптиданов визнав свою приналежність до гуртка, в якому виконував обов'язки касира, але наголошував, що він утворений з самоосвітньою метою за допомогою читання і обговорення літературних творів. «Собрания наши не приносили никакой пользы в отношении умственного развития. Больше пользы в этом отношении приносила библиотека», – стверджував він [8, арк. 195 зв.].

Гуртківці створили бібліотеку, яка складалася з книг, що належали Є. Фіалковському. У ній були праці М. Добролюбова, Л. Толстого, І. Тургенева, повне зібрання творів Ф. Достоевського, журнал «Киевская старовина». Незабаром гуртківці організували касу, кошти якої поповнювалися за рахунок членських внесків в розмірі 1 крб. 50 к. [8, арк. 193].

З цією метою інколи влаштовувалися грошові лотереї. Так, наприкінці 1885 р. Є. Фіалковський організував лотерею на 50 крб., в якій розігрувались срібний годинник, вишиті купони для чоловічих сорочок, книги [8, арк. 269].

Колишній вихованець Чернігівської духовної семінарії В. Чернишевський підтвердив, що «в Чернигове было заметно увлечение малороссийским языком и литературой. Такое увлечение было заметно во всем обществе Черниговском. У одних, это может быть, было увлечение, а у большинства это было стремление пооригинальничать» [8, арк. 250].

Значний вплив на чернігівських семінаристів наприкінці ХІХ ст. справляла Чернігівська громада, до якої входили такі видатні діячі українського руху, як І. Шраг, А. Верзилов, О. Тищинський, В. Хижняков, І. Рашевський, В. Самійленко, М. та В. Коцюбинські, С. та О. Русови, Б. Грінченко та інші. Вона організувала гуртки самоосвіти з метою вивчення української культури, мови, літератури. Лекції з історії України читав для семінаристів Б. Грінченко, а з історії письменства – Г. Коваленко. Крім того, громада придбала в удови О. Тищинського бібліотеку, в якій переважали книги з українознавства, й поширювала їх серед гуртківців [9, с. 30].

Організованого характеру участь семінаристів у громадському русі набула у 1899 р. після створення у Казанській духовній семінарії таємної Загальносемінарської організації, з якою співпрацювали й чернігівські семінаристи. Напружена ситуація в країні, самозрозуміло, впливала на семінаристів, але заворушення в семінаріях мали й специфічні причини. Як зауважив Б. Титлинов, «ни в одной школе не было столько волнений, сколько в духовных семинариях, особенно в 1890–1900 гг.» [6, с. 11]. Важливим поштовхом для поширення революційних ідей став загальний студентський страйк, який розпочався в Санкт-Петербурзькому університеті й прокотився країною в лютому 1899 р. Найвищого розмаху заворушення у духовних навчальних закладах досягли під час революційних подій 1905–1907 рр. Вимоги, що висувалися семінарстами, стосувалися у першу чергу покращення умов проживання, заміни викладачів та дотримання їхніх прав.

Вихованці Чернігівської духовної семінарії підтримували зв'язки з іншими навчальними закладами міста. Про це, зокрема, свідчать спогади І. Подвойського «В 1904 году у нас уже был крепко спаянный кружок, имевший связь с такими же кружками в фельдшерской школе, реальном училище, технической школе, а также среди городских рабочих и революционной молодежи» [2, арк. 11].

Навчаючись у Чернігівській духовній семінарії, П. Тичина і Г. Верьовка, брали участь у нелегальних концертах симфонічного оркестру, яким керував С. Вільконський. «У році 1910, – за словами П. Тичини, – Григорій Верьовка разом зі мною брав участь у нелегальному концерті симфонічного оркестру мішаного складу, кошти від якого (концерту) йшли на політичних засланих – чернігівців. Оркестр складався із окремо відібраних музикантів-учнів середніх шкіл Чернігова. А ми з Грицем обидва були кларнетистами семінарського оркестру. Репетиції і концерт під виглядом якимсь «благовидним» (щоб не нагрянула поліція) відбувалися у будинку Залкінда, що праворуч стояв від тодішнього міського театру, – не більше як за чотири-п'ять будівель од поліцейської ділянки. Це близьке сусідство з поліцією, як запевняли, було найкращою гарантією того, що все спокійно пройде в нас, без жодного запідозрювання» [10, с. 249]. У 1911 р., як згадує П. Тичина «за мій зв'язок з Горьким та за те, що я, будучи семінаристом, друкувався в українських часописах за власним ім'ям, мали намір «уволить» з семінарії (поставивши мені «три» за поведінку)» [11, с. 6].

У 1910–1911 рр. у Чернігівській духовній семінарії діяв гурток шанувальників української мови. Гуртківці проводили збори у вечірній час, «прячась в разных укромных уголках здания семинарии», інколи на квартирі у І. Подвойського. До них зазвичай приєднувався і М. Подвойський, який підтримував постійний зв'язок з родиною М. Коцюбинського. Читали, в основному, твори Т. Шевченка, Н. Чернишевського, М. Добролюбова, М. Некрасова, В. Белінського, М. Гоголя [2, арк. 34]. В. Смирнов, один з колишніх вихованців семінарії, згадував, що М. Коцюбинський іноді «тайно

наносил визиты в ночные часы в главный корпус семинарии и там, в музыкальном классе, делал доклады на литературные темы небольшой аудитории семинаристов, причем электричество выключалось» [12, арк. 10].

П. Петровський згадував, що в семінарії під час його навчання (1912–1917 рр.) існував підпільний революційний гурток під керівництвом П. Тичини, членами якого були І. Петров, Є. Тичина, В. Елланський та ін. Сам П. Тичина писав, що «В. Елланський шукав і знаходив шляхи до нелегальних центрів передової молоді тодішньої чернігівської, інформував про революційні події в Росії, знайомив з нелегальною літературою, революційними листівками» [13, с. 16]. Заборонену революційну літературу семінаристи отримували від М. Коцюбинського та І. Шрага. Гурток навіть випускав ілюстрований рукописний журнал. За спогадами вихованців, було видано три його номери [2, арк. 44].

У семінарії існувала підпільна бібліотека. Заборонені книги постачав, зокрема, І. Товстуха. До нього в будинок на Мстиславській вулиці між 3 і 6 годинами дня приходили не тільки семінаристи, але й учні інших навчальних закладів міста [14, с. 45].

Отже, незважаючи на певну ізолюваність Чернігівської духовної семінарії від зовнішнього світу, її вихованці не залишилися осторонь змін у тогочасному суспільстві. Якщо в 70-х рр. гуртки створювались за ініціативи київських студентів, то вже на початку 80-х рр. XIX ст. чернігівські семінаристи самостійно почали організовувати таємні гуртки, в яких переважали ідеї українофільства. Гуртківці в основному знайомились з забороненою літературою та розповсюджували її. Активно допомагали їм відомі чернігівські громадівці М. Коцюбинський, І. Шраг, А. Верзилов, Б. Грінченко, О. Русов та ін. На початку XX ст. семінаристи брали активну участь у масових заворушеннях серед учнівської молоді, хвиля яких прокотилася країною під час революції 1905–1907 рр.

1. Сушко А.В. Духовные семинарии в пореформенной России (1861–1884 гг.) / А.В. Сушко. – СПб., 2010. – 256 с.
2. Держархів Чернігівської області, ф. Р-8860, оп. 1, спр. 55, 60 арк.
3. Рудько М. Революційні народники на Україні (70-ті роки ХІХ ст.) / М. Рудько. – К., 1973. – 206 с.
4. Полонський М. Спогади священника / [упорядники Євгенія Марховська, Олександр Тарасенко]. – К., 2010. – 360 с.
5. Катренко А.М. До історії формування національної самосвідомості української молоді (80-ті роки ХІХ ст.) / А.М. Катренко // Третя Академія пам'яті професора Володимира Антоновича: Доповіді та матеріали. – К., 1996. – С. 253–264.
6. Титлинов Б. Молодёжь и революция / Б. Титлинов. – Л., 1925. – 166 с.
7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 295, 261 арк.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 384, 278 арк.
9. Борисенко В.Й. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. / В.Й. Борисенко, Г.А. Непорожня. – К., 2002. – 149 с.
10. Тичина П. З минулого – в майбутнє / П. Тичина. – К., 1973. – 344 с.
11. Тичина П. Читаю, думаю, нотую: статті, нотатки, рецензії, інтерв'ю / П. Тичина / [упорядкування, підготовка текстів та приміток С. Тельнюка]. – К., 1974. – 187 с.
12. Держархів Чернігівської області, ф. Р-1495, оп. 1, спр. 114, 18 арк.
13. Губар О. Павло Тичина / О. Губар. – К., 1981. – 258 с.
14. Ковалевський М. При джерелах боротьби / М. Ковалевський. – Мюнхен, 1960. – 717 с.